

որում եւ անշնչալի նշխարացն այլ՝ եւ ոչ մէջ՝ ար-
ժանի եղնի բնդ ունակութեան, զՄեր խնդրեն գուր-
ն է այս սիրելի անձնաւորութիւն հան կենաց հանգամանե-
նէրը քննել, զոր Մեծ. 2. Գարեգին Վ. «անբոշ-
ժամանակաւ» 1. Եւ Միսրասն՝ Պատարար արախիտաց
կարգէն կը համարեն, իսկ Մեծ. 2. Բարսեղ Վ.
Սարգսեանն՝ նոյն իսկ Առաջին Թարգմանաց հասա-
կակից եւ իբր 387 ինն ծնած։ Միտին կարծեմք թէ
Փարսեղցոյ խաբէն առեալ կենացը ընդունելի ու
խորտոյթիկ էր արգելեամբք «Թարգմանը» եղած իւր աւ-
ման պարսպած միջոցին յատարութեան, աւտի իւր
Թարգմանութեամբք արգէն ծածոթն անձնաւորու-
թիւն էր, երբ դեռ շէր դարձած վերջին անգամ ի
հայրենիս, ուր շահմանեց համարի։

Գործախառնար Խորտոյթից գրութիւնքն ալ
անյայտ են, մինչեւ թերեւս բախտաւոր որ մը քնն-
ել լոյս սփռն այս խնդրին։ Խորտոյթից անուամբ
սիրուած գրութեանց ցանկն այսպէս կ'ամփոփէ
2. Գարեգին 4. «Խորտոյթ (որուն համար կը սխա-
տակուի թէ գրած ըլլայ (1) Պատմութիւն Վա-
րուց Ս. Սահակայ հայրապետի (2) Չեռագրաց
ցուցակի մը մէջ ալ կը հանդիպինք (Մասնաւոր
էմբ. Թիւ 920) Պատմութեան իսկ Խորտոյթից Թար-
մանից ի մեծամարտութիւն Գաւթի եւ Գողթթութե-
... (3) Իրեն կ'ընծայուի դարձաւ Ջորտիւնից կա-
նոնի Թարգմանութիւն ի յունեն։ (4) Պատմութիւն
մը կայ առ մէջ «Առան կարգի կաթուղիկացոց խ-
րատարով որ Խորտոյթն էր կարծեմք»։

Առաջին հայեցանկովով իսկ կը տեսնուի որ
շատ ինքզնական են այս չորս գրութիւնքն ալ, ինչ-
պէս արդեամբք դիտանք երկրորդին նշանմամբ,
երբ լոյս տեսան Միտրասնի իմաստով։ Միտ-
րասն իջնածնի հազարաւոր ձեռագրաց մէջ միայն
օրինակ մը գտած կ'ընէ այս «Երաւաստութիւն»,
են գրածաբէն, այսինքն՝ Թիւ 920՝ ճառքարքին
մէջ, եւ հրատարակած է նոյնը՝ «Իրեւ նշխար առ
կողմէն դարի եւ իբրեւ լեզուի նման, թէ եւ յաւնայ
րան», Սակայն՝ ինչպէս գրութիւնն իսկ ինքնին կը
վկայէր, այն ձեւի մէջ ուրոյն գրութիւն մը շէր
կրնար ըլլալ հաստատելիս, այլ Երաւաստութիւն ունէ
գործը, այսինքն՝ Խորտիւրացն անուամբ առ մէջ
հասած Պիտոյից գրոց մէկ կտորը, եւ ինչպէս ար-
գէն նոյն հաստատարուն մտքով նկարագրէր կը
վկայէ, հետեւորակն կրթութիւն մը պարզապէս 1.
Եւրոպ. ըստ մասնէ համեմատութիւնք կը ճաշցեն

նաեւ որ իջնածնի օրինակը շատ թերի աւ աղանալ
է, ինչպէս կրնայինք արգէն ենթադրել այն պարտ-
գայէն առեալ՝ որ ճառքարքի մը մէջ գտած էր գոյն
Միտրասն. իսկ ճառքարքայ մասուողը շատ ընտրա-
թիւն չեն յուրցնել ավարարար։ Ահա երկու կտոր-
նեւուն քանի մը մասերը դէմ առ դէմ՝ 1.

«Արաւստոյթիւն Դոս-
տոյից Թարգմանի ի մե-
ծամարտուն Պատիւն եւ
հոգիաւոր։» (Մարտի, 1892,
Թ. 4, էջ 280—282)։

«Արաւստոյթիւն Միտ-
րասնարտուն Պատիւն եւ
հոգիաւոր։» (Մարտ. տպ.
1849, էջ 637)։

«Պատարարական հան-
գիւղից գուճարը միշտ ահա
ենթադրուի զանազա-
նութեամբք յաւեացեալ
իւրաքանչիւրովն ցուցա-
նել գործութեամբք. միմար-
տութեամբ եւ հետեւեալ
կամարտութեամբ եւ իբր-
իւրին իւրաքանչիւր տես-
թեամբ»։

«Պատարարական հան-
գիւղից գուճարը միշտ ա-
հա երբեքս այստեղից գա-
նալանաւորեալք յաւե-
ացեալ իւրաքանչիւրովն
ցուցանել գործութեամբք.
Ծովամարտութեամբ, միմ-
արտութեամբ եւ հետեւեալ
պատարարութեամբ»։

«Եւ ինչպէս ի տպաց
միայն պարտարարին ամ-
նաւորութեամբք առեալ, եւ
իսկ ընդ անուր, նոյնպէս
եւ ցուց յաջեկով թերեւ
կրնա ընթել ձեռնի, երբ
միտրասնի մէջ թերեւս
զեզաւ կը...»։

«Եւ ինչպէս ի տպաց
միայն պարտարարին ամ-
նաւորութեամբք առեալ, եւ
իսկ ընդ անուր, նոյնպէս
եւ ցուց յաջեկով թերեւ
կրնա ընթել ձեռնի, երբ
միտրասնի մէջ թերեւս
զեզաւ կը...»։

«Երբեք ի փախուստ այ-
նու հետեւ գործելով լինի
պարզապէս կոր. ի պար-
տարարին մասնեալ ի հե-
րապալականցին. (Թիւ 920) մի-
շտ ցորտն քաղաքային եր-
թային հարցոյն էր. եւ անց
(Թիւ 921) զամեն ձեռքակալ
արարած աստուածին եւ
զամեն բազում աւարտ
գերիս առեալ. (Թիւ 921)»։

«Երբեք ի փախուստ
պարտարար այնուհետեւ այլ-
ապքեալ լինէր կողմէ, եւ
ի պարտարարին մասնեալ
ի հերքարարական համա-
րաց յարեցնել ի վերայ
եւ առ անպարտեւ իւր-
ապիւրց լի, պնդել կ'ը-
վերջացնէ ի փախուստ
որոյ լինելն կուր, եւ այլեւ
առաջ մինչեւ ցորտն քա-
ղաքային թերային հայտ-
ենայք, եւ անց զգրել ան-
բանից զամեն ձեռքակալ
արարած աստուածին, եւ
զամեն հանդիս բազում
աւարտ գերիս առեալ»։

«Եւ իմ ահա զայս ամ-
նայն տեսանելով իրաւալ
համարեցայ եւ ձեզ պատ-
մել»։

«Եւ իմ ահա զայս ամ-
նայն տեսանելով իրաւալ
համարեցայ ի փախուստ
որոյ լինելն կուր, եւ այլեւ
առաջ մինչեւ ցորտն քա-
ղաքային թերային հայտ-
ենայք, եւ անց զգրել ան-
բանից զամեն ձեռքակալ
արարած աստուածին, եւ
զամեն հանդիս բազում
աւարտ գերիս առեալ»։

«Եւ իմ ահա զայս ամ-
նայն տեսանելով իրաւալ
համարեցայ ի փախուստ
որոյ լինելն կուր, եւ այլեւ
առաջ մինչեւ ցորտն քա-
ղաքային թերային հայտ-
ենայք, եւ անց զգրել ան-
բանից զամեն ձեռքակալ
արարած աստուածին, եւ
զամեն հանդիս բազում
աւարտ գերիս առեալ»։

«Եւ իմ ահա զայս ամ-
նայն տեսանելով իրաւալ
համարեցայ ի փախուստ
որոյ լինելն կուր, եւ այլեւ
առաջ մինչեւ ցորտն քա-
ղաքային թերային հայտ-
ենայք, եւ անց զգրել ան-
բանից զամեն ձեռքակալ
արարած աստուածին, եւ
զամեն հանդիս բազում
աւարտ գերիս առեալ»։

Մեր այս համեմատութիւնք պատրաստ էր
ապագայութեան, երբ նոյն երեւութիս մասերը ը-
նէն թուուէ, ուստի եւ Խորտոյթից այս գրութեան
ոչինչ ըլլալ ճանաչող նաեւ «Արաւստեանի», եւ ինչ
հոգը նաեւ ինքնին իսկ հրատարակելու գործով թէ
«Այդ Արաւստեանիւնը նոյնութեամբ գտնուած է
Խորտիւրացոյ Պիտոյից գրքում... որը իրենիւ էր
ինչպէս Ջորտիւրացեանի նմանապէս եւ իմ ուշա-
դարձութիւնը։ Գրութեանը վերադարձութեան
սկզբնաւորութիւնը նոյնը լինելով, պէտք էր մե-
շուշտ նմանապէս բաղդատել, եւ այն ժամանակ
կ'երեւէր երկուսի նոյնութիւնը, միայն մի ջանի
հոգեւոր եւ ընթերցանանքին տարբերութիւնը»։

1. Հայկական Հին Գրութեան Գրադարան, Թ.
Երաւար. Վենետ. 1886, էջ 278.
2. «Երաւար» էջ 276.
3. «Երաւար» էջ 276.
4. Հայկ. Հին Գրութ. էջ 278.
5. Երեւոյն այս խառնով ակնարկումն է այն «Պատ-
մութեան ձեռն Ս. Սահակայ հայրապետի եւ Միտրասնի
գրութեան», զոր հրատարակած էր Գրադարան Ս. Սահակայ, Թ.
Վենետ. 1853) էջ 1—42. Գործարարար սիրուած չէ նաեւ
այն թէ ինչ աղբիւրն առնուած է այս անգիւրիւթիւնը։
6. Միտրասն Թ. 930 կ'ընէ (սխառման) իսկ 2. Գա-
րեգին 920, եւ այս վերջոյն խառնը կուած է Միտրասնի
վկայութիւնն առանց այս 920 թիւն փոխելու 1. Բազմակ-
(էջ 204, նոյն 1) միտ գրել ասանք եւ այս չիփթութեան
Սակայն անուշա Միտրասն 930 գրելու արարած իրենիւ
է, ուրիշ եւ Թ. 920 «Միտր Գուճար» եւ, էջ 123,
157)։
7. «Երաւար» Պիտոյից, Գրքի Թ. «(Սահակայ Արաւստե-
անի ձեռն...) Օրինակ Գ. (Հմմտ. Մ. Սահակայցոյ Մասնա-
գրութիւնք, Վենետ. 1843, էջ 537—539)»։

1. Միտրասնի համեմատութիւնք եւ արարած
թիւնք գործը Թ. 930-ն, որպէս զի անկող կրկնութիւն
էր։
2. «Երաւար», 1892, Թ. 66, էջ 1, նիւ 5.
3. «Երաւար», 1892, Թ. 5 (Միտր), էջ 126—127.

կառ էր՝ և եւ հուսկ ուրեմն՝ որ ամենեւ կարեւորն է՝ կը գնէ իւր գաղափարին դրութեան տարին եւ մէկ յիշատակարանը։ Եւ այս կը պարզէ մեր առջեւ սա զարմանալի երեւոյթը՝ թէ մեր խորագրովոյ այս ժամանակէն երբեք օրինակը ալ մէկ օրինակի մը չափով է։ Եւ այսինքն՝ Պենեակոյ թ. 504 է՝ ք օրինակն է բուն այն օրինակին որմէ գաղափարեալն է Աղանեանցի ձեռագիրը, իսկ Աղանեանցի օրինակը դարձեալ հիմն է Պենեակոյ միւս ձեռագրին՝ թ. 319՝ թէ եւ ոչ զակի, ինչպէս այսօր՝ պիտի տեսնենք։

Աղանեանցի ձեռագիրը գրիչը բարեբախտաբար գրածն է իւր առջեւ ունեցած ձեռագրին յիշատակարանին, զոր համեմատելով կը տեսնենք որ այն է Պենեակոյ թ. 504 թ ք ձեռագրին հետ։ Եւ ճիշդ համեմատութիւնը կը չուզեն այս բանսին։

Յիշատակարան 26a.
Աղանեանցի։

Յիշատակարան 26a.
թ. 504է գ. 4

«Փառք... Պատանէի եւ
աստուածայն շնորհքն իւր
ցեալ աւեր Վ. ք. յաճ.
ընդոյ զապառ. գծիկս ի
նաւաստ ջա՛հ՝ Տ. յաճանի
սէ...»

«Իսկ թիւ քրդեման նորին
[այսինքն՝ ձեռագրին] թէ
յորում արեւելք ժամանակի
կերէ զընեակն ոչ զայլ ի
նաւաս, այլ այս միայն ի
վերջ բանիցն իստովորով
թէ «Եւսկէստ վերջին աս-
տուգ փառաստ իւրդարեալ
Արեւին...» և ետեւ զս-
կ իւրդարեալն, որ
համապալ ընկեալուն, որ
սիւ ընդ յալին իւր...
ի իստախոյն ՊՂԴԻ (1425)
«4 հայկազանս առաւելի
իւրց յիշատակն օրհնու-
թեամբ եղիցի, եւ այսօր իւր
նորին Տեր մեզ պարմանցի»

Եայտնի է ուրեմն որ այն օրինակին՝ որմէ օրի-
նակեալն։ Աղանեանցի օրինակին յիսկակատար, ան-
ցած է Պենեակոյ մասնաշարքանին, եւ այսպէս կը
վկայէ նաեւ Հ. Բարսեղ՝, որ մանրամասն ստորա-

«Եւսկէստ» անդ. էջ 61. «Չայս եւս կամիմ ճանա-
ցանէ օրիւնացք իմցը, եւ քի վերջն առաւորանութեան
օրինակի գրոց» զրեւել ի թէ զիբը 338 թուովն է, բայց
մեր 337 գրոցը, պակասաւ միով թուովն ի վերջն բա-
նիցն Թաճեանն, եւ ժամս ու թուան այլ զիբը, զոր բանն
զոր քա՛հը՝ զայնքան միայն օրինակացը, իսկ թիւ քրդե-
ման նորին ան, Զարուստիկ թիւնը տես թիւ քրդե-
ման զիբն զիմեալի ձեռագրին յիշատակարանին։ Որդեմանը
վերջնակ օրինակին թ. 504 է՝ ք ձեռագրին վերջն թուովն
պակաս է։

«Եւսկէստ» անդ. էջ 211 եւ «Եւսկէստ» անդ. էջ 61 ք
«Պարզեալն» անդ. կարեւորն է միայն այս խոսքը
թէ «Եւսկէստն զգրութեան» պակաս էր, թէ եւ չէ ըստ
թէ «Եւսկէստ» անդ. էջ 211 ք մը պակասի արդէն բարեւ։

«Այս կտորն աստուգը յիշատակարանն է առաւելի
կից, միայն մէկ սոց վաղ դրուած։ Աղանեանցի ձեռագրի
տիրէն է օրինակն այս առաւելն առաւելը։

«Այս բառերն էն հարաւորապէս Աղանեանցի։
«Այս ձեռագրաստութիւնը չէ օրինակից գրիչն Ա-
ղանեանցի օրինակին։
«Էմմա» անդ. էջ 211 քն. «Այս նոր զա-
գրին մէկ երան յիշատակարանն այնչեւ կ'երեւի թէ ու-
րիշ հնարով օրինակ մ'եւ տեսնող երան ընդդ յիսկակա-
տար։ Բայց եւ կարեւոր, թէ այդ հնարով ձեռագրին ու-
րիշ բան չէր բայց իսկ թիւ 504 օրինակի, զոր վեր-
ջ. Փիլիպպոս Թերմանեան Աղանեան գիտեւ ի Պ. Պ. Պ. 300
գ. 304 կէտի յամի 1830 յոնի ի ժամն»

գրածն է այս կարեւոր ձեռագիրը՝, որ միմիկովորեւ
հիմն է միւս ժամանակ ձեռագրացոյ Այս ձեռագրին
մէջ («... ինչպէս նաեւ ըստ հետեւ արդի Աղանեանցի
օրինակին մէջ ալ») չորս գրութիւնը կան հաս-
տատուութիւնը՝ որ «ընդ ամեն 85 թերթի» կը
գրուեն, եւ են 1. «Խորագրով իտարգմանիչ Հայոց
Առաջնորդին արեւմտ թուան թուան անմեծ անփոփոխ
ընկալեալ զմարդկութիւնն Աստուած բանն ի կուսակ»
— 2. «Եւսկէստ թէ պարսկէս ի վերջն անփոփոխ
կան համապալ ասել Աստուածն բարեւ, կամ թէ
մարմնիցն եւ Բանն եւ մի բնութիւն ասել եւ թէ ոչ»
— 3. «Առաջնորդին որ յերկուս գիտարկայիման ան-
ճատնը, բնութիւնն այլ զայլ անմեծ յաւանք բան
զայնքանն եւ այլ զիւր յանդիմանի» — 4. «Առ-
աջնորդին որ ստորակուսին ի միայն (այսինքն, ք. ք.) զիւր
չափանն կրից մարդկայնոց, թէ ինչպէս պարտն է
արեւել թէ անբնական, Կաթողիկէ Բանից ալ Արեւմտ
Արեւմտի» — 5. «Երբեք իտարգման Խաղիկ առ
Տեր Սարգիս Եղիշեան Գեորգիւնոց»

Այս ամեն կտորները կան անշուշտ նաեւ Պ. Պ.
նեակոյ միւս ձեռագրին մէջ (թ. 319 Գ. Ե.) որ
«չլրացր օրինակն» քննէ եւ «ընդ օրինակեան Ար-
մաշու փառքին թ. 1827 գրադրեն ձեռագրն Եւսկէստ
նու Տեր Արապականեան Պրեստարդը։» Ուսկիւն ան-
կար օրինակ չէ այս օրինակը, վասն զի ձեռագր
զիւր գաղափարով՝ Պրեստարդ թ. 1827 ձեռագրին ալ
«ընդ օրինակեանն էր յամի 1795 Եւսկէստի Սե-
լակի թիւնը ընտալը Տեր Մարգարիտ Կաթողիկէ
Սեփեանցի ձեռագրին, զոր ինքեցի անանուն ոմն
Պրեստարդի գաղափարեալն Տաւարը։» Իսկ վեր ան-
տեսք որ այն 1795 թ Սեփեանցի ընդ օրինակեալ
ձեռագրին է այն՝ զոր Աղանեանցի օրինակն կ'ըն-
դիցը, որուն վրայ տեղեկութիւն տուած է Աղա-
նեանց։

Խորագրով գրութեան ներքին արժէքին
վրայ խօսել չենք ուզեր, այնու մանաւանդ որ մեր
ձեռքն եղած Ա. Մանն՝ հաղի. մէկ դպրի մասն է ամ-
բողջին, եւ գծաւոր է ասով գաղափար իրապի միա-
ցելից համար։ Եւսկէստի դէպք չափազանց են կար-
եմնք այն գովութիւնը որ կը արտին մանաւանդ ի
մասին գրութեան հոյ լեզուին, որուն համար կ'ը-
ստի՝ թէ ըլլալ «Երկուկ պէս կարողի, կարողի, պալ-
մաս եւ արարողի ի դարձեալն անփոփոխ Եւսկէստ
գրութեալ գաղափարաց ընդարարութեան մէջ, թէ-
պէս եւ ըստ ամենայնի մի եւ նոյն սովորէն ընդ-
թիւփուած չեն. այնպէս որ թէ թարգմանաբար
նորա ճառերով մէկ որոշ պատմական եւ ժամանա-
կագրական յիշատակութիւններ առ մեզ հասած
չլինեն, իրաւամբ Միաբանի հետ պիտի չիսմէ կիր-

«Եւսկէստ» անդ. էջ 210, Ե. Ե. Զեռագրին է «Խորագրի բառ-
բանից թիւնը վրայ, թէ եւ անթուանակ» բայց ամենայն
վստահութեամբ կարեւոր ասել թէ ծ. ք. զարու կիսով
գրուած ըլլալ, ըստ Հ. Բարսեղի՝ Պենեակին 17x13 սմ
թուովն 336 (թուովն վերջն պակաս), առքը 27, ան-
կար եւ անպար, խորագրի եւ սղեւանաբար կարողի
2. Բարսեղ միւնէ անպար ի համար որ այս իսկ է, «որ
Եւսկէստ երբեք միւնէ որ ողբն թուան ժամանակ ի թէ հնարեւ
եւ գրել տուաւ» ինչպէս այն երեւում է վրայ որ իւր
օրինակեան մէջ կ'ըստի թէ Եւսկէստն ջա՛հ՝ Տ. յաճ.
գրածն է ձեռագրին եւ կ'ըստ ան-Պրեստարդի Եւս-
կէստն։ Այս կերպով նկատման բան չ'ունէ չենք կտոր
ձեռագրից անստ ըլլալով։

զնա անկեղարու համանուն հեղինակին հետ: 1) Այս-
բնի հիացմանն շատ հեռու է գտնվում հայ հասարակու-
թյան շրջանը, թեև համեմատաբար բաւական կոխիկ է:

Միաբան՝ ինչպես բարե՝ Ե գարու հեղինակի՝
Խոսրովից գրած էր համարը այս գրութիւնը: Այս
կարծեսցաւ անհիմն ըլլալն այլ եւս ինչորայ ասկ չի
կրնար ըլլալ: Իսկ թէ երբ կ'աղբեր արեւմե այս
Խոսրովիկ՝ երկու տարրեր կարծիք յայտնաւած են՝
իրարմ անկախ: Աղանեանց՝ միմեջով Ե գարու
Խոսրովիկ տալ այս գրութիւնը, կը ժխտէ նաեւ
այն՝ թէ Խոսրով Աննեացի ըլլայ հեղինակն 2), եւ կը
կարծեսցաւ որ Ե գարու կ'աղբեր հեղինակը: Գլխաւոր
ցուցումն յայտն է որ Խոսրովիկ թղթակցութիւն
աւելի Աթմանայ Ամիրոյ պատրիարքի հետ, եւ
գործակալ թէ այս թղթին մէջ տեղ էր կրնար
այտնուիլ: «Երէն՝ տպագրէն յարժամ՝ հրամայեցեր ի
Դեբոյիզդաւազ եպիսկոպոսոց՝ թեոքատեայ եւ Ա-
թմանայ հարցանել ինչ վրան հաստատուի: Արդ կը
համարի Աղանեանց թէ այս յիշուած «Թեոքատեայ
Փառանքեյն եւ Ամիրոյն պատրիարք Աթմանա
եպիսկոպոս ապրում էին Ե գարու», եւ գործակալ
Խոսրովից արտունշները Հայոց կաթողիկոսի մը
զեմէ՝ թէ «յորդեր զմեզ ի ժողով գումարիլ իւ
զփութիլն բաղբեղոնի յայտնի գումանայտու-
թիւն, կ'առնու եղբ կաթողիկոսի վրայ:

Թեպէտ այս ինչորայ մէջ որոշ կարծիք յայտ-
նել կ'անհնար է, այնու որ Խոսրովից գրու-
թեանց այն կարեւրներ՝ որ կրնան այս ինչորայ մէջ
կրտսե ըլլալ, մեր ձեռքը չունինք: սակայն՝ որչափ
կ'երեւայ՝ Աղանեանցի փառաբեր շատ հաստատուն
շին: Ամիրոյց Աթմանա պատրիարքին անունը չի
բուրե միայն. վրան զի ինչորից հոս այն է այժմ՝ թէ
մին է հոս յիշուած Ամիրոյց բաղբեղն թէ Աթմա-
նեան մէջ, եւ ի մասնաւորի զԱթմանա Ա կամ-
արիսի (+ 631 կամ 644 Յ. Ք.): 3) Տասկրնայու-
նեք, թէ զԱթմանա Բ Պալատիցի (684—687)
թէ զԱթմանա Գ (724—740): 4) եւ այլն: Բայց
աստի Խոսրովից անարկիւսի կրտսեի որոշեալ են
միայն, եւ չկայ կրտսեի մը թէ ինչու միայն եղբ կա-
րելի պիտի ըլլայ հասկնալի այն տեղ:

Ռ-իւշ կարծիք յայտնել Է. Բարսեղ Ա.
Սարգսեան, որ զԽոսրովիկ կը գնէ յԵ գարու՝ ան-
կախ Աղանեանցէն. — գտնէ չենք տեսներ նշան մը
թէ Աղանեանցի հաստատեալ ծանօթ էր հեղինակին:
Այս կարծիքն աւելի հաստատուն կ'երեւայ քան
Աղանեանցի գրութիւնը: Ետք ալ զիստաւոր կրտսեան
է այն խաղը՝ զոր գրիւք վերը, այսինքն՝ ի «Գե-
րայիզդաւազ ի Բաւազորս եւ Աթմանա եպիս-
կոպոսաց աղին հաւատարմ յեկատմութիւն եղած հար-
ցաւորմը կամ խնդիրը: Աթմանա պատրիարքն

գնելով զԳ. Բարսեղ—Բարսեղայեց (724—740 Յ. Ք.)
աւելի հաւանական կ'ըրթայ. վրան զայս Աթմանա
բաւ Բարսեղայեցն է: Եւ նաեւ ջոտ Արարիկսի՝ ինչ-
պէս յիշած է արդէն Չամբանս 3), Հայոց հետ կրտ-
նական միութիւնն ընել ձեռնարկից մասնակցելով
ժողովոյ՝ յամի Յունաց 1037 (≈ 726 Յ. Ք.), Յով-
հաննա Օմնեցոյն արմ՝ գէթ ինչպէս կ'աւանդուի:
Աթմանայ խաղած ասորի եպիսկոպոսաց մէջ ալ
կը յիշուին «Թեոքա եպիսկոպոս Գարգամակաց
եւ «Աթմա եպ. Եփրեկեայոյ» 4) Բարսեղ կը
համարի թէ Օմնեց, այն ժողովէն ետքն առ, Աթմա-
նա գրած թուղթն է «Խոսրովից բնծայուած Գ.
Ճառական պատասխանին», 5) աստի կը հետեւեցնէ
թէ «կամ Խոսրովիկ Յովհ. Օմնեցու կողմանէ գրեց
զայն 726ին, եւ կամ գումամար Խոսրովիկ թարգ-
մանչի, 6) առաւ են զայն:

Երկրորդ ցուցումն կը բերուի այն՝ որ Խոսրով-
ից առ Սարգիս գրած թղթին մէջ Յունիկանաց
եւ Սեւերիանեաց համար կ'ըսուի թէ «Եւ կապին
ձեռքին ի նմին գրի» (— «գոր հանեց Եւստակիոս յա-
նիկիւն ամի գահակալութեան իւրոյ, 7) = 518 Յ.
Ք.) երկէնդ տ առտաւ խմբակին՝ Այս թուան կը
հետեւի ի 718 տարի թիւը. եւ իմք մակցուի «աւելի
իր 6—8 տարի, կը գտնուի յիշեալ ժողովոյն
թիւը 726: Գործեալ եկատելով որ այն թղթի մէջ
կը յիշուի թէ «Երեւցալ սակաւսը գրամագալն
նորա (Սեւերիանոսի) հայ հայանն ի ինքնի որ առ
Գորգիւբէն Աթմա վրան թեոքատեայ, 8) կը հե-
տեւցուի իրաւամբ որ առ Սարգիս յղուած թուղթն
գրուած է առ Աթմանա ուղղեալ թղթն են ետքը:
Վերջապէս նաեւ յիշելով որ Արարիկսի՝ կը պատմէ՝
թէ Աթմանա Մովսէսը կաթողիկոսի ժամանակ կար
Խոսրով եպիսկոպոս մը, որ կաթողիկոսական իշխա-
նութիւնը չէր մանչնար, կ'ըսուի որ կարելի է թէ
այս Խոսրովի է մեր հեղինակն, եւ Արարիկս ժամա-
նակագրական շրիմբմար Աթմանայի ասեւն գրած է
այն դէպքն որ թիւրքա Օմնեցոյն ժամանակ դի-
պլոմաւ, 9) աստի եւ Խոսրովից այս արտունշները՝
զոր յիշեցալ, վերջնայ ուղղուած ըլլան: Այս վերջին
կէտը՝ թէ այս երկու խաղածը նոյն անձն են, գեռ
ինչորակոս պէտք է անշուշտ համարիլ:

Ինչպէս բարեք այս ամէն կարծեայ հաստա-
տուն ըլլալը վերջնականապէս չենք կրնար վճռել
առ այժմ, քանի որ անմանօթ են մեզ Խոսրովից
գրութիւնը: Բայց յամանայն դէպք երկրորդ կար-
ծիքն՝ զոր ի «Բաւմեփշի կը կարգաւոր, շատ աւելի
հաւանական են հաստատուն իմանալից վրայ գրուած
կ'երեւայ քան Աղանեանցի կարծիքը: 10) Բաւմեփշի
հաստատեալ կը կընուի դիտողութեամբ մը՝ թէ աւելի
մանրամասն կրնայ Խոսրովից գործըք ընծուիլ
«գրուածոցս հրատարակութեան ժամանակ, եթէ
փափակեցն երբեք չիրար են յարգեց մեր նախ-
նեաց գործերուն հրատարակած անանկ զայն: 11)

1) Հմմտ. «Բաւմ» էջ 213:

2) «Ար», տեղ, էջ 62—63:

3) Արդ, Բաւմեփշի միւ ալ այն է որ Խոսրովիկ գրու-
թեանց մէջ ինչ զից «Խոսրով նաւաս ժողովոյ կ'անուանէ
ուստի «հոգեւորականի պաղով» 3) Կրք Սեպակ չենք
կրնարք որ ասով ցուցանէ ՀԱՅ Խոսրովից կաթողիկոս
ըլլալը, որ թիւրքա եպիսկոպոս էր, եւ թիւրքա իւր այն-
պիսի մասնակցի էր ժողովոյ, («յորդեր զմեզ ի Բաւմեփշ
եւ) եւ պնդուի սերտ մասնակցի կրտսեան ինչորայ, ինչ
պէս իւր գրութիւնը առ Աթմանա են կը ցուցնեն:

4) Հմմտ. Assem. Bibl. Orient. etc. II, p. 332—333 հ. 1:

5) Ass. B. O. II, p. 335 հ. 1:

6) Արդ, II, p. 296, 338 հ. 1:

7) Հմմտ. Assem. B. O. II, p. 296 հ. 1:

8) Հմմտ. Արարիկս, ապ. Վնեան. 1865, էջ 38:

9) Հմմտ. Չամբան, Պատմ., Հատ. Բ, էջ 397—398:

10) Արդ, էջ 38—39: «Ալ, ե պարս, (կ'ընէ Խոսրով),
եպիսկոպոսայեմի՝ պարսիկ կաթողիկոսի հրա լինել, զի
աւելի ողնը ունի, բայց միայն զանուանալով թիւն, եւն:

Սեր Թեոֆան Ե. մանկ գրութեամբ այս ծառերուն գրին պէս մանկն որ պատմական ակնարկութի իւններ են, պէտք է ի լոյս հանել, ամենէն աւելի առ Աթոնաս եւ առ Սարգիս գրութեանը:

Իսկ Ա Մասն, զոր առջեւնս ունինք, երկու իրանք բաժնիւ. առաջինը լի է պատմական ակնարկութեամբ խորովկայ եւ կաթ ուղիկոսի մը մէջ ճշգրտ ձաճակագրութեանը, ա եւ այս հետաքրքրական կտորին մէջ մասն է Միսթրաքի ի մէջ բերածը. — մնացեալը շոր ու ջրամբ վիճաբանութիւն է հակառակ կարծեաց գէմ:

(Ընթանալիք)

Հ. Յ. Յ.

Պ Ա Յ Մ Ա Կ Ա Ն

ԳՐԱՆՍԻՆՈՒՆԵՐՈՅ ԵՂԻՍԱՐԵԹՈՒԳՈՒԼԻՍ
ՔՈՂԵՐՆ ԵՂԻՍԱՐԵԹՈՒՆԵՐ, ԱՅՏՈՒՄԻՐԻՆԵՐՆԵՐ ԵՒ
ՔՈՂԵՐՆԻ ԵՂԻՍԱՐԵԹՈՅ ՎԵՐԵՐԻՍՏԵՐ

(Ընթանալիք)

Հատ բնական էր եկեղեցիքն՝ որ կոչանալան արտոնութեանց հրովարտան ընդունին պատեց դրամի չէր կրնար ըլլալ: Ասոր շատոնց ապարտատ էին Եղիսարեթուպոլսեցիք, եւ Միսթրաք Եղիսարեթուպոլսեցիք, եւ 1729ին սկիզբները, թէ կու տան ասոր ստացման համար հարկաւոր եղած 4000 հունգարական ֆորինը: Խօսքերսին իրօք ալ բռնեցին. վասն զի արտոնութեանց հրովարտակէն քանի մ'ամիս ետքը՝ կը գտնենք ձերմակ գրքին 20 ու 21 էջերուն մէջ անցուած այն ամէն առատատուր քաղաքացոց անուններն, որոնք իրենց կարողութեան համեմատ՝ որոշեալ գումարով մը առ այն օգնական եղած են: Ահա ասիկ ասոնց անունները:

Անիտաբէք Բաղդին Տէֆէղեան է վասն Տիրուպի ժամանակն թէ Վօլ իւլ Խէլ է ըսող շահաւ. որն որ գրքին ալ ունի:

Տփլէ Ազալայ Պիրով Նիկօշ իրեք հարուր մանրի	300
Տփլէ Ազալայ Պետրօք Գէլէ իրեք հարուր մանրի	800
» » Վաղանթ Իսիկօք » »	300
» » մանուկ Իսիկօք » »	300
» » Ամրան ինկանուս երկու հարուր մանրի	200
» » Մարտիրոս Բաղդուպան » »	200
» » Հանգօ ինկանու » »	200
» » Նիկօշ Էմօն » »	200
» » Գաւաթ Էմօն » »	200
» » Գրիգոր Նիշի » »	200
Ամայ 2400	

Նիկօշիքն՝ որոնք որ ձեռու ճին ճանաչման մը բհակն ալ ունին:

գրանալագում 2400

Տփլէ Ազալայ Իսիկօք Օրդըն, հրով ու խիթան	175
» » Իսաքար Օճիկ հարուր ու մանրի	150
» » լուսիկ Թրփի Նիլը հարուր ու քիլն	140
» » Իսաքարեան գրիգորի հարուր ու երան	130
» » Միսթրաք Եղիսարեթուպոլսեցիք » »	150
» » Միտրօք Բաղդուպոլսեցիք հարուր ու քիլն	120
» » Չատիկ օվանսին հարուր մանրի » »	100

Տփլէ Արտիթին Պոնտաթի հարուր մանրի » »	100
» » Իսայ Կիրաքու » » » »	100
» » Իսաքարեան գրիգորի » » » »	100
» » Իսաքիկ երկանը » » » »	100
» » Տփլէ Կիրաքու » » » »	100
» » Լուսիկ Օրդընը » » » »	100
» » Վարդան քիլն » » » »	100
» » Կապուր Միլ քիլն » » » »	100
» » Խաչօն Սերգի » » » »	100
» » Վարդիկ Էմօն » » » »	100
» » Սիմեոն քիլն իւլ իւլն մանրի » » » »	90

Օվանթը գրիգորի Կիլն » » » »	75
Մանուկը մարգարի Կիլն » » » »	65
Էմօն Կիլն Սերգի » » » »	50
Սահ Կիրաքու » » » »	50
Նիկօշ Կիրաքու » » » »	50
Խաչիկ Կիրաքու լուսիկ » » » »	50
Վաղանթ Կիրաքու » » » »	50
Կապուր Կիլն » » » »	50
Միտրօք ու մարտիր Կիլն » » » »	50
Լուսիկ ու մանուկ ու գրիգորի Կիլն » » » »	50
Կապուր Կիրաքու Կիլն իւլն մանրի » » » »	50
Նիկօշ Կիրաքու Կիլն քառու հինգ մանրի » » » »	25
Մարգար Կիրաքու Կիլն քառու մանրի » » » »	20
Մարգար քիլն » » » »	20
Կապուր քիլն » » » »	20
Նիկօշ Կիրաքու » » » »	20
Կիրաքու Կիլն » » » »	20
Ստօն գրադարանը Կիլն իւլն մանրի » » » »	50
Վաղանթ Կիրաքու Կիլն քառու մանրի » » » »	20
Վարդան Կիրաքու » » » »	20
Խաչուր Կիրաքու » » » »	25
Օվանթը Կիրաքու Կիլն քառու մանրի » » » »	10
Նիկօշ Կիրաքու մարտիր » » » »	10
Խաչօն Կիրաքու » » » »	10
Պարտիկ Կիրաքու » » » »	10
Պարտիկ Կիրաքու Կիլն քառու մանրի » » » »	10

Ամայ 6335

Կարողու Չին արտոնութեանց հրամանադրին հետեւութեամբ Եղիսարեթուպոլսեցիք քաղաք ընդունին տարբեր վիճակի մէջ կը գտնենք: Ալ հիմակ ապա շունչ կ'առնու, ինքնիշխան տարէ է, գլուխ վերցուցած կը հրամայէ, կը խորխորայ:

Ան որ քանի մը տարի յառաջ (1729) փեար. Ծ) Հերմանդատի վերադառնութեան կը